TARİH BİLİMİ VE TARİHTE NEDENSELLİK

Hakan UZUN
Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi, Kırşehir/TÜRKİYE

Geliş Tarihi: *17.12.2004* ***Yayına Kabul Tarihi:*** *22.02.2006*

ÖZET

Birçok tanımı yapılan tarihin, bir bilim olup olmadığı ve ne işe yaradığı konusu, geçmişten günümüze kadar sürekli olarak tartışılmıştır.

Olay ve olguların gerçek nedenlerini bulmak zorunda olan tarihçi, bir sonucu açıklayan birden fazla neden bulunduğu için, tarihi bakımdan anlamlılığa ulaşana, bütün nedenler arasında nedenlerin nedeni olarak ele alınması gerekeni bulana kadar uğraşmalıdır. Böylelikle görünenlere değil, temelde yatan gerçek nedenlere ve sonuca ulaşabilir.

Anahtar Kelimeler: *Tarih, Bilim, Nedensellik*

SCIENCE OF HISTORY AND CAUSALITY IN HISTORY

ABSTRACT

Whether science, which has been defined in many different ways, is a science or not and if it is a science what benefit it has always been discussed from the past till now.

Since historians, who are supposed to find the real causes of facts and phenomena, face with more than one cause explaining the effect, they have to endeavor till reaching meaningfulness in historical terms and finding the cause of the causes. Thus, the underlying causes and effects can be attained, rather than what seems to be so.

Key Words: *History, Science, Causality*

1. GİRİŞ

"Baba, tarih ne işe yarar bana açıkla" Tarihçi Marc Bloch, Tarihin Savunusu Ya da Tarihçilik Mesleği adlı kitabında; *"birkaç yıl önce yakından bağlı olduğum küçük bir erkek çocuk bir tarihçi babayı böyle sorgulamaktaydı"* diyerek bu çocuğun safça ve dürüstçe ortaya koyduğu bu sorunun, aslında tarihin meşruluğu sorunundan başka bir şey olmadığını yazar.[1] Tarih bilimine, bir tarih kavrayışına sahip olmanın ve tarihten dersler çıkarmanın gereksizliğine bir başka deyişle tarihin yararı üzerine benzer birçok yaklaşımların olduğu başkaları tarafından da belirtilmiştir.[2]

Gerçekte kendini bilmek ve tanımak amacını sürekli hisseden insanda, geçmiş kavramı kendiliğinden gelişir. Böylelikle insanda kendini, çevresini, geçmişini öğrenme ve anlama merakı, tarihi araştırmada en önemli neden olarak ortaya çıkar. Ancak insan tabiatının en ayırıcı özelliklerinden biri olan merak duygusu da, tarihi öğrenme ihtiyacını doğurur. Burada kastedilen merak bir bilinçlenme sonucu ortaya çıkan entelektüel meraktır. Statik toplum ve topluluklarda en alt seviyede bulunan merak, olayların gizlediği ve dış görünüşü dolayısıyla ulaşılamayan ve gerçek yönleri belirtilemeyen unsurları ortaya çıkarması açısından önemli bir faktördür.[3]

İnsanlara, doğru neticelere varmaları için yön veren bir düşünce tarzına duyulan ihtiyaç da, tarihin var oluş gerekçeleri arasındadır. Kendini tanımayan, geçmişini bilmeyen bir toplumun hafızasını kaybetmiş

---

[1] March Bloch, Tarihin Savunusu Ya Da Tarihçilik Mesleği, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1985, s.1.

[2] Konuyla ilgili olarak Salih Özbaran'ın "Tarih, Tarihçi ve Toplum" adlı eserinde yaptığı değerlendirme şu şekildedir: "*Üniversitede tarih okumaya şu veya bu etkiyle karar vermiş ve derslikteki yerini almış bir öğrenci grubu karşısına çıktığımda, başka bilim dalları gelir aklıma ve tarih için kolları sıvamış öğrencilerin o başka bilim dalları karşısında ne hissettiklerini anlamaya çalışırım. Bir tıp doktoru adayının ya da bilgisayar mühendisliğinde olmanın gururu içindeki bir üniversite öğrencisinin, tarih dalında yaşamını kurmaya karar vermiş kişiye biraz da alaylı biçimde sorabileceği "geçmişin olaylarını ezberleten bir ortamda ne işin var?" sorusu karşısında alabilecekleri tavrı kestirmeye çalışırım. Tıp çalışmalarındaki yarar, bilgisayarla uğraşmanın getireceği teknik ilerleme ya da kimyadaki bir buluştan elde edilebilecek olanaklar, sağlayabilecekleri kazanç ötesinde, herhangi bir açıklama gerektirmeyecek kadar açık görülebilir; ancak bizim tarihçi adayı mesleğinin yararı konusunda onlar kadar inandırıcı olabilir mi? Karşılaşabileceği sorular, henüz, yanıtlayamayacağı türden olabilir. "Geçmiş şeyleri bilmenin ne yararı var?", "Olmuş bitmiş şeyler neden okutulur?", "Geriye değil, ileriye yönelik olmamız gerekirken kafalarımız niçin geçmişin konularıyla doldurulur?" Bütün bunlara karşı tarihçi adayının, tarih öğretmeni olup geçimini sağlayabileceği ya da ülkesinin geçmişi hakkında araştırma yapıp yararlı olabileceği biçimindeki yanıtları ilk bakışta onu kurtarabilecek türden görülebilir. Ancak tarihin yararı üstüne tatmin edici açıklamaları pek içeremez.* Salih Özbaran, **Tarih, Tarihçi ve Toplum**, İstanbul, 1997, s.16–17. Bu konuyla ilgili olarak, John Tosh'da, "Tarihin Peşinde" adlı kitabında; "*Kimi zaman, çağdaş toplumun portresi, değişim deneyimi bu topluma egemenmiş gibi çizilir. Teknolojik yeniliklerin inanılmaz hızı, geleneksel değerlerle bağlılıkların aşınması, seçmenlerin kaypaklığı, uluslararası ilişkilerdeki istikrarsızlık, geçmişten köklü biçimde farklı bir dünyada yaşamakta olduğumuzun kanıtları olarak sunulur zaman zaman. Böyle bir dünyada, artık, bir tarih kavrayışına sahip olmanın ve tarihten dersler çıkarmanın gereksiz hale geldiği öne sürülür*" der. John Tosh, **Tarihin Peşinde**, İstanbul, 1997, s.3.

[3] İsmail Özçelik, Tarih Öğretiminde Yöntem ve Teknikler, Ankara, 1996, s.6–8.

bir insana benzetilmesi doğaldır. Bütün insanların geçmişten ders ya da cesaret almaya, onu öğrenmeye ve tecrübe birikimini devralmaya ihtiyacı vardır.[4]

Gelecekle ilgili isabetli kararlar vermek ve gelişme sürecinde başarılı olmak bir bakıma bu ihtiyacın karşılanması ile de ilgilidir.

İnsanlığın var oluş ve yaşam süreci göz önüne alındığında, bugünkü ulaşılan gelişme düzeyinin, tecrübî bir birikim ürünü olduğu ortadadır. İnsanlar karşılaştıkları her bir soruna, yeni baştan çözüm aramaya kalkışsalardı, dünyamızdaki zihinsel ve teknolojik gelişmenin hangi düzeyde olabileceğini tasavvur dahi etmek güçtür. Bu nedenle, geçmiştekilerin tecrübeleri, sürekli daha sonrakilere bir alt yapı oluşturmakta, adeta merdivenin basamaklarını teşkil etmektedir. İşte tarih bu noktada devreye girmekte ve tecrübî birikimin daha sonrakilere aktarımına katkıda bulunmaktadır. Tarihsel doküman, tekâmül merdiveninin harcını oluşturmakta, tarihçi ise ustalığını yapmaktadır.

Tarih, bütün diğer özelliklerinin dışında belki de Bloch'un ifade ettiği gibi, "*hoşça vakit geçirmek*" için cazip bir vasıta olarak kabul görmektedir. Belki de insanların hayallerini cezpetmektedir. İnsan faaliyetlerinin zaman ve mekân içinde uzaklaşmaları, bunların sırlarını açığa vurmaları, şaşırtıcı olanın zarif cazibeleri, tarihe ilgiyi arttırmaktadır.[5]

Ayrıca insanlar, kendi kişisel tarihlerini öğrenip, kendilerini kökleştirmek için de tarih öğrenmek isterler. Çünkü sonuçta tarihi yapan insandır. İnsanın olmadığı yerde tarih de olmaz. İnsanın bizzat kendinin yaptığı bir şeyle de ilgilenmemesi ona kayıtsız kalması imkânsızdır herhalde. Bu konuda R.G.Collıngwood şöyle demektedir. "*Tarih, insanın kendisine ilişkin bilgisi için vardır. Tarih, insanın kendini tanımasıdır. İnsanın zaman içinde neler yaptığını, ne olduğunu ortaya koyar. Ve neler yapabileceğinin tek ipucudur.*"[6]

Ancak, bugünün ışığında geçmişin anlaşılması ve geçmişin ışığında, bugünün anlaşılmasının yolunu gösteren[7] tarihi, günümüzde sadece geçmişteki olaylar dizisi gibi gören; tarihi, gerçekten uzak, masal gibi kabul edip, tarihe, zaman ayrılmasına hayret edenler hâlâ vardır ve olacaktır da. Bu kişiler, Tarih nedir ki? Tarihin bize faydası var mıdır? Tarihin geleceğe ilişkin yararı ne olabilir ki? Gibi soruları her zaman soracak, bu konular daha uzun yıllar tartışılacak ve cevabı bulunmaya çalışılacaktır. Fakat şurası da unutulmaması gereken bir gerçektir ki, tarihi yaşanılan

[4] Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usul**, İstanbul, 1981, s.4.

[5] Bloch, **a.g.e.**, s.4.

[6] R.G. Collıngwood, **Tarih Tasarımı**, Çev.: Kurtuluş Dinçer, 2. Baskı, Ankara, 1996, s.40-41.

[7] Edward Hallet Carr, **Tarih Nedir?**, Çev.: Misket Gizem Gürtürk, 5. Baskı, İstanbul, 1996, s.126.

güne kadar getirerek öğrenmemek bir hatadır. Tarihi ciddiye almayıp, ona önem vermemek ve onu asla öğrenmemek ise yanlış bir düşünce ve davranışın bariz bir şekilde ortaya konulması olur.[8]

2. ANA HATLARIYLA TARİH VE BİLİM KAVRAMLARI

Temelde yaşanan her an tarihtir ve tarihin oluşumunu sağlayan da insandır. Ancak; tarih ve onun doğru bilgisi arasında da bir fark vardır. Birbiriyle ilintili bu iki süreç birincisinden diğerine olabildiğince doğruya en yakın olarak ulaşabilmeyi ifade eder. Bunu biraz açarsak; bir yaşanan tarih bir de bu yaşanan tarihin doğru bilgisi olarak ifade edilebilecek olan iki kavram ortaya çıkmaktadır. Yaşanan tarih, gerçekliğin kendisidir bir başka deyişle realitedir ve bu nesnel olayları kapsar. Bunun doğru bilgisi ise "*tarih bilgisi*"dir ve bu veriteyi (Hakikat) ifade eder.[9] Fakat tarih, tanımı, kapsamı ve yöntemleri bakımından günümüzde dahi farklı yaklaşımlara, yorumlara yol açan bir bilim dalıdır. Birçok bilim adamı ve düşünür, tarihe ilgi duyanlar, tarihi yapanlar ve yazanlar ya da tarihe şahit olanlar tarih ve tarihle ilgili çeşitli konulara değişik tanım ve yorumlar getirmişlerdir. Ancak bu farklılıkları yadırgamamak, bunu bir görüş ve düşünce çeşitliliği, bir zenginlik olarak kabul etmek gerekir.

Farklılıklara yol açan konulardan biri tarihin tanımında ortaya çıkmaktadır. Heredotos, tarihi şöyle tanımlamıştı. "*insanların yaptıklarının zamanla sönüp gitmemesi, Hellenler'in olsun Barbarların olsun, bilhassa neden birbirlerine karşı savaşlar yaptıklarını bildirmek için yazmak.*" Roma tarihçilerinden Livius da, tarih yazmadaki amacının, dünyaya hakim olan bir topluluğun başarılarını anlatmak ve hatırlatmak olduğunu belirtmiştir.[10]

Zeki Velidî Togan, olayların seyrinden, madde ve eşyanın geçmişinden ve bugününden söz eden her yazı ve hikâyenin tarih olabileceğini belirtirken, bir bilim olarak ele alındığında tarihin daha çok insanlıkla ilgili olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, "*tarih, içtimai bünyenin azası olmak itibariyle, insanlığın fiil ve fikirlerinin inkişafını takip eden bilgidir. Tarih, beşeriyetin içtimaî ve siyasî bünyeler teşkil ederek terakki ve tekâmül eylemesinde, fertler ve cemaatler tarafından işlenen fiil ve ortaya atılan fikirleri ve bunların neticesi olarak zuhur etmiş olan vakaları tetkik eder*"[11] der.

Marc Bloch tarih konusunda, katı bir tanım oluşturmayı "*en iyi yanların*

[8] Zeki Velidî Togan, **Tarihte Usul**, 3.Baskı, İstanbul, 1981, s.17-19.

[9] Bahaeddin Yediyıldız, "*Metodoloji Çağdaş Tarihçilik"*, **Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu**, s.s. (25–35), Elazığ, 1990, s.25, 28.

[10] Salih Özbaran, "*Tarih Nedir*", **Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu**, s.s. (1-7), Elazığ, 1990, Fırat Üniversitesi Yay., s.2.

[11] Togan, **a.g.e.**, s.2.

ıskalanabileceği"[12] kaygısıyla yerinde bulmazken, yine de tarihin, nesnesinin insanlar olduğunu ifade etmektedir. [13] Bloch'a göre tek bir insan bilimi vardır ve bu da sürekli olarak, ölülerin incelenmesini, canlıların incelenmesiyle birleştirmek zorunda olan tarihtir.[14] Tarihe ilişkin farklı bir bakış da Lucien Febvre'e aittir. Febvre tarihi, geçmişi düzenleyen bilim olarak algılar. Ancak, ona göre "*tarih insanlara yalıtılmış bir olgular koleksiyonu sunmuyor. Bu olguları düzenliyor. Onları açıklıyor ve açıklarken içinde yer alan olguların eşdeğerli olmadığı bir dizi kuruyor. Çünkü var olan gereksinimlerine bağlı olarak ister istemez, sistemli bir şekilde topluyor, sınıflandırıyor ve geçmişin olgularını gruplandırıyor.*"[15] Fernand Braudel de, Febvre'nin tarih yaklaşımına katılmaktadır. Tarih, geçmişi ve bugünü incelemektedir. Braudel'e göre tarih, kendi tarzında toplumsal yaşamın tüm gerçekliğinin açıklamasıdır.[16] Leon-E. Halkın ise, tarihi bilgi temeline oturtmaktadır. Tarihi, insanların geçmişini inceleyen ve onların sosyal kapsamlı eylemlerinin tablosunu takdim eden bir disiplin olarak kabul etmektedir. Tarih, kâinatın ya da dünyanın geçmişini kucaklamaktan ziyade insanlarla ve sosyal değeri olan, bizzat topluluğu aydınlatan faaliyetler ile ilgilidir. Bunları araştırmaktadır.[17] Ariel ve Will Durant'ta açık ve sade bir tarih tanımına rastlanmaktadır. Durant'a göre tarih, geçmişte olan hadiseler veya bunlar hakkındaki belgelerin verileridir.[18]

E. H. Carr tarih tanımında, tarihçiyi esas almıştır. "*Tarih doğrulanmış olgular kümesidir*"[19] diyen Carr, doğrulama işini tarihçiye havale etmektedir. Olgular ve belgeler tarihin kaçınılmaz dayanaklarıdır. Ancak, bunlar kendiliklerinden tarihi oluşturamazlar, tarihçinin değerlendirmesine ve yorumuna muhtaçtırlar.[20]

R. G. Collıngwood, tarihi bir çeşit araştırma ya da soruşturma olarak görür ve tarihi, onun sayesinde sorular sorduğumuz ve bu soruları yanıtlamaya çalıştığımız bir düşünce biçimi olarak tarif eder.[21]

David Thomson tarihi, tarih incelemesinin konusu olan geçmiş olarak değerlendirmektedir. Tarihçilerin geçmişi incelemeleri sonucu yazdıklarının da tarih olduğunu belirtmektedir.[22] Ancak

[12] a.g.e., s.14.
[13] a.g.e., s.16.
[14] a.g.e., s.30.
[15] Lucien Febvre, "*Başka Bir Tarihe Doğru*", Çev.: İlhan Selimoğlu, Ali Boratav, **Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde**, s.s. (50-68), İstanbul, 1985, s.67.
[16] Fernand Braudel, "*Tarih ve Toplumsal Bilimler*", Çev.: Deniz Erksan, **Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde**, s.s. (69-96), İstanbul, 1985, s.82.
[17], Leon-E. Halkın, **Tarih Tenkidinin Unsurları**, Çev.: Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, 1989, s.4.
[18] Ariel ve Will Durant, T**arih Üzerine**, Çev.: Hüseyin Zamantılı, 1983, s.15.
[19] Carr, **a.g.e.**, s.14.
[20] a.g.e., s.27.
[21] Collıngwood, **a.g.e.**, s.39-40.
[22] David Thomson, **Tarihin Amacı**, Çev.: Salih Özbaran, İzmir, 1983, s.7.

Thomson'a göre hiç kimse geçmişi tam olarak inceleyemez, yalnızca geçmişin kalıntıları incelenebilir.[23]

Mübahat Kütükoğlu'na göre tarih, bir olaylar dizisini değil, insanların düşüncelerinin ifadesi olan ve zamanla ortaya çıkan olayları, insanların yönlendirdiği sosyal gelenekleri inceleyen bir bilimdir. Kütükoğlu, tarihin olayları şekillendiren kanunları bulmak, gelişme-çöküş, tekâmül-yozlaşma şart ve safhalarını açıklığa kavuşturmak gibi bir görevi olduğunu da iddia etmektedir.[24]

Tarihli ilgili olarak yapılan tüm bu değişik tanımlara karşın, tanımlarda bazı ortak noktalar yakalamak mümkündür. Dolayısıyla bu durumda tarihle ilgili olarak, özgün bir tanım getirmek yerine, vazgeçilmez ortak noktaların saptanması daha gerçekçi bir yöntem olacaktır. Tarihin geçmişte ve günümüzle ilgili olması, insanların faaliyetlerini konu edinmesi, belgelere dayanması ve tahlile muhtaç olması bu ortak noktaların belli başlılarıdır.

Bu farklı yaklaşım ve yorumlardan birisi de tarihin bir bilim mi? yoksa bir disiplin mi? olduğudur. Bu konuya geçmeden önce bilimin ne anlama geldiğini ve tarihin bu tanım içine girip girmediğini belirlemek gerekir.

Bilim, "*Yöntemli bilgi... önceleri bilgi terimiyle eşanlamda kullanılan bilim terimi, günümüzde olayların yasalarını bulmak amacını güden araştırmaları dile getirmektedir. Bilim, yöntemle elde edilen ve pratikle doğrulanan bilgidir...*"[25]

Bu tanıma göre tarihe bir bilim demek çok zordur. Çünkü tarihin yasaları yoktur. Bu nedenle de yasa bulmak için uğraşmaz. Ayrıca insan iradesinin yol açtığı olayları değişmez yasalarla ifade etmek pek mümkün değildir. Bir başka yönden de tarihin konusu insanların geçmişte yaptıklarıdır. Zamanı geriye döndürmek mümkün olmadığından, deney ve gözlem tarihte yapılamaz. Bu yüzden de tarihin, insanların yaptıkları ile ilgili ortaya koyduklarını pratikte ispatlaması da imkânsızdır.

Ancak, bilim sadece yasalardan, deney ve gözleme dayalı genellemelerden ibaret değildir. Çünkü bilimin ilgi alanı sadece maddelerle sınırlı değildir. İnsanla, dolayısıyla toplumla da uğraşmak zorundadır. İnsan ve topluma dair bilimsel bilgi üretmek için çoğu zaman gözleme ve bazı hallerde deneye başvurulabilir, ancak bu yöntemlerle genellemeye gitmek mümkün olmaz. Bu durumda bilim iki başlık altında tanımlanabilir:

1- Tabii bilimler (Fizik, Kimya, Matematik vs.)

[23] Thomson, **a.g.e.**, s.8.
[24] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.6.
[25] Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Sözlüğü**, 9.Basım, İstanbul, 1994, s.33.

2- İnsani Bilimler (Tarih, Sosyoloji, Psikoloji vs.)

Bu arada tarihçilerin tarih ve bilim arasındaki ilişkinin açıklanmasına dönük yaklaşımlarından da tarih bilinmeyene yönelerek, onu kendi yöntemleriyle keşfetmeye çalışan bir bilim dalıdır şeklinde bir sonuç çıkarmak mümkündür. Açıklamalarda özellikle üzerinde durulan husus tarihin bir metod vasıtasıyla bilim olduğudur. Örneğin Kafesoğlu, tarihin bilim olarak ele alınmasının, ancak tarih bilgilerinin sistemleştirilmesiyle mümkün olabileceğini belirterek. Tarihî olayların bir sisteme bağlanması ile tarihin bir bilim olabileceğini ileri sürer.[26] Benzer görüşlere Halkın ve Kodaman'da da rastlanmaktadır; tarihi bir ilim olarak değil, bir disiplin olarak adlandıran Halkın, tarihin ancak metodu, tenkidi ve yardımcı bilimlerden yararlanması ile bilim olabileceğine dikkat çekmiştir.[27] Kodaman ise tarihin mutlak gerçeği yakalamak gibi bir hedefi olmadığını, tarihin hedefinin gerçeği araştırmak ve gerçeğe yaklaşmak olduğunu belirtir. Tarihi bir araştırmanın değerinin gerçeğe yaklaşmakla ölçüldüğünü ve bunun da ancak araştırmada uygulanan metoda bağlı olduğunu söyler.[28]

Tarihi bir bilim haline getiren metodolojik çalışma genel olarak şu aşamalardan geçer. İyi bir tarih yazılabilmesi için sağlam bir metod bilgisine, yeterli miktarda materyale ihtiyacı olan tarihçi[29] öncelikle üzerinde çalıştığı konu ile ilgili kaynakları toplar. Bu işlem yapılırken mümkün olduğunca ana kaynaklara ulaşılır. Kaynaklar topladıktan sonra bu kaynaklar tasnif edilerek iyi bir tenkit süzgecinden geçirilir. Tarihte doğruyu yanlıştan ayırt etmekle görevli olan tenkit burada çok önemlidir. Çünkü

[26]Kafesoğlu'nun konuya ilişkin düşünceleri şu şekildedir: *"Bilgi, bir sisteme, bir düzene bağlanmaksızın karmakarışık şeylerdir. Bu bilgiler tasnif edilip sistemleştirilir, o bilgilerin kaynakları, oluş tarzları belirli kanunlara bağlanırsa o vakit ilim olur. Bilgi vuzuhsuz, ilim ise kesin ve açıktır. İlmin ikinci karakteri her zaman için aynı gerçeği ifade etmesi, yer ve zaman farkı gözetmemesidir. Bilginin ise böyle bir vasfı yoktur. İlim etrafımızda gördüğümüz sırasız, tertipsiz ve ilgisiz olan bilgilerin zamanla sistemli hale sokulması, bir takım değişmez kanunlar mahiyetine girmesidir. İnsanların yaptıkları da aynı şekilde kesin kanunlara bağlanabilirse ilim olur, aksi takdirde bunlar bilgidir. İnsanların yaptıklarında tabiat hadiseleri kadar açıklık ve katiyet bulunmadığından, kesinlik kıstası tarihte mevcut değildir. Şu halde tarih ilim olamaz denilebilir. Ancak tarihi ilim olarak ele almak, tarih bilgilerimizi sistemleştirmek mümkündür. Zaten tarihî olaylar bir sisteme bağlanırsa ilim olur. Şu halde tarihin, konusunu insanın teşkil ettiği gelişmelere ait bütün bilgileri toplaması, araştırması, tanzim etmesi, bunları yaparken ilmî tenkidin ve metodun belirli kurallarına uyması gerekir. Çünkü ancak böylece bir bilim olur.*[26]
Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.3.

[27] Halkın'ın konuya ilişkin düşünceleri şu şekildedir: "...deyimlerin asıl manaları göz önüne alındığında tarih ilmin tanımına uymamaktadır; o matematik gibi soyut ispatlamalardan ibaret değildir. Tabiat ilimlerinde olduğu gibi uygulama yoluyla doğruluğu tahkik edilemez. Nihayet o, önceden görmeye imkân sağlayan kanunlarla sonuçlanmaz... Tarih, ancak metodu, tarih tenkidi sayesinde ve yardımcı ilimlerin müdahalesi ile ilmîdir. Bunun içindir ki; araştırma, açıklama ve kontrol tarzının ciddiliği sebebiyle, geniş manada tarihin bir ilim, -beşeri ilimlerin en beşerisi,- olduğu müdafaa edilebilir."Halkın, **a.g.e.**, s.5-7.

[28] Bayram Kodaman, "*Tarih Araştırmalarında Metod Meselesi*", **Millî Kültür**, Sa.: 81, s.s. (31-34), Şubat 1991, s.31.

[29] Dursun Ali Akbulut, "*Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Araştırma Metodu Hakkında Bazı Mülahazalar*", **Millî Kültür**, Sa.: 81, s.s. (41-42), Şubat 1991, s.42.

tenkit, tarihi bilim yapan esaslardan biridir. Bunlardan sonra eserin kaleme alınması aşamasına gelinir. Bahsedilen değerlendirmelerden sonra olaylar yorumlanıp bir senteze ulaşılır. Ortaya çıkan eser tarihçinin yorumunu, olaylara bakış açısını yansıtarak kamuoyuna sunulur.[30]

Tarih bilimi araştırmalarında ayrıca tarihin yardımcı bilim dalları olarak anılan Felsefe, Sosyoloji, İktisat, Antropoloji, Arkeoloji, Etnoloji, Filoloji, Sanat Tarihi, Coğrafya, Paleografya, Diplomatik, Epigrafi, Nümizmatik, Mühürler ve Armalar, Şecereler, Takvimler ve Yer adları gibi bilimlerden de yararlanılır.[31]

Tüm bu bilgilerin ışığında şu tespiti yapmak mümkün görünmektedir. Tarih, kullandığı yöntemler ve diğer bilim dallarıyla olan ilişkisi yoluyla bir bilimdir. Bilimde, zaten bilinen şeylerin bir araya getirilmesinden ve onun şu ya da bu çeşit örüntüler içerisinde düzenlenmesinden ibaret değildir. Bilim, bilinmeyen bir şeye yönelmek ve onu keşfetmeye çalışmaktır. Bilim, bilinmeyeni aramak, araştırmak ve soruşturmaktır. Bu anlamda tarih de bir bilimdir[32] demek mümkündür.

[30] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.28 vd.; M. Altay Köymen, "*Türk Tarihinde Araştırma Medotu*", **Millî Kültür**, Sa.: 81, s.s. (12-22), Şubat 1991, s.16-20.
[31] Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Halkın, **a.g.e.**,s.31-44 ; Togan, **a.g.e.**, s.28-135, Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.18-109, **Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, Elazığ, 1990, Fırat Üni.Yay**., s.52 vd.
[32] Collıngwood, **a.g.e.**, s.39-40.

3. TARİHTE NEDENSELLİK

Bir olayı meydana getiren etkene neden denir. Nedenle sonuç arasındaki ilişki ise nedenselliktir. Nedensellik prensibine, bir gerçeği nedensellik bakımından açıklamak, o gerçek yahut olayın niçin o yolla meydana geldiğine yanıt vermek denebilir. Nedensellik prensibi bilimde o kadar önemlidir ki, bilimsel araştırmanın iki olay arasındaki neden ilişkilerini keşfetmeye çalışmak demek olduğu hemen hemen genel olarak kabul edilmiştir.[33]

Nedensellik tarih bilimi için de önem arzeder. Tarih incelemeleri de, nedenlerin incelenmesidir. "Nedensellik=Niçin" anlamına gelir. Tarihçi de araştırmalarında tarihî gerçeklikten, tarihî hakikate ulaşmada sürekli olarak "niçin" sorusunu sormak durumundadır. Bu soruya cevap vermeyi umduğu sürece de bu işleme devam eder. "Niçin" sorusunu her olayda sorar. Çünkü ancak bu şekilde tarihe metodolojik bir bakış açısı ve bilimsel bir yaklaşım getirebilir.

İnsanlar, yaşamları ile ilgili olarak geriye varlıklarının izlerini bırakırlar. Bu izler, onların tarihlerini yazmanın ilk ve önemli dayanaklarını oluşturur. Her bir belge tarihçiyi, neden ve nasılı çözmeye daha çok yaklaştırır. Yüzeysel olanın daha kapsamlı boyutuna, ancak neden ve nasılı

[33] Geniş bilgi için bkz., Hançerlioğlu, **a.g.e.**, s.270-274, A. Adnan Adıvar, **Bilim ve Din**, İstanbul, 1980, Remzi Kitabevi, s.432.

araştırarak ulaşılabilir. Tarih yazmada esas olan, olayların tahlili ve açıklanmasıdır. Bunu sağlamak ise, olaylarla ilgili nedenleri ve nasılları ortaya çıkarmaya bağlıdır.

Tarih yazıcılığının başlangıç dönemlerinde, yazanlar olayların nedenselliği üzerinde durmamışlardır. Genellikle aynı anda meydana gelen olaylar karmaşık bir şekilde anlatılmıştır. Güneş tutulmaları, gök cisimlerinin hareketleri, savaşlar, antlaşmalar, kahramanlar ve kralların ölümü gibi konular birlikte dile getirilmiştir.[34] Olaylar hakkında analizden ziyade, yüzeysellik hakim olmuştur. Oysa, tarihin bilimsel yöntemi bu olmadığı gibi, ondan beklenen misyon da olayların hikaye edilmesi değildir. Nedenselliği irdelemeyen tarihsel yaklaşımın, bilimselliğini iddia etmek hayli zordur. Tarihçi, olayların nedenlerini göstermek zorunluluğuyla karşı karşıyadır. Aksi takdirde son tahlile gidilemez. Neden sorunu ile karşılaşan tarihçinin ilk yaklaşımı, aynı olaya birden çok neden bulmaktır.[35] Çünkü doğa bilimlerinde gözlenen bir sonucun tek bir nedeni kolayca bulunabilir. Oysa sosyal bilimlerde tek bir genel yasanın varlığı söz konusu değildir. Pek çok halde birden fazla nedenin varlığı söz konusudur.[36] Ancak gerçek tarihçinin, topladığı bu nedenler listesini bir düzene sokarak, birbirleriyle ilişkilerini tespit etmesi, bir nedenler hiyerarşisi oluşturması, hangi neden veya nedenlerin, bütün "nedenlerin nedeni" olarak ele alınması gerektiğini kararlaştırması lazımdır.[37] Nasıl ki; tarihteki olguların tarihi olgu haline gelebilmesi için tarihçi tarafından seçilmesi ve sıralanması gerekiyorsa, tarihçinin nedenlere yaklaşımında da benzer bir süreç işlemektedir. Tarihçinin nedenleriyle olan ilişkisi, olgularıyla olan ilişkisi gibi aynı çifte ve karşılıklı niteliği taşır. Nedenler onun tarihi süreci yorumlayışını belirler. Nedenleri önem sırasına koyması, bir nedenin ya da nedenler dizisinin izafî olarak daha çok anlamlı olduğuna karar vermesi, tarihçinin yorumunun esasını teşkil etmektedir.[38] Ancak, burada vurgulanması gereken bir husus "anlamlılıktır". Tarih, tarihi anlamlılık terimleriyle yapılan bir seçme sürecidir. Tarihçi nasıl amacı için anlamlı olanları sınırsız olgular okyanusundan seçerse, onun gibi çok sayıdaki neden sonucun ardı ardına gelişlerini, yalnız ve yalnızca tarihi bakından anlamlı ardı ardına gelişler içinden seçer. Tarihi bakımdan anlamlılığın ölçütü ise, bunları kendi akılcı açıklaması ve yorumlama kalıbına uydurma yeteneğine dayanır. Öteki neden-sonuç ardı ardına gelişleri, nedenle sonuç arasındaki ilişki farkı olduğundan değil, bu ardı ardına gelişin kendisi uygun olmadığından

[34] Bloch, **a.g.e.**, s.15.
[35] Carr, **a.g.e.**, s.118.
[36] İlhan Tekeli, **Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek**, Ankara, 1998, s.37.
[37] Carr, **a.g.e.**, s.118.
[38] **a.g.e.**, s.136.

rastlantısal diye reddedilmelidir. Tarihçinin bunlarla yapabileceği bir şey yoktur. Bunlar akılcı yoruma elverişli değildir, ne geçmiş ne de gelecek için bir anlam taşımazlar.[39] Akılcı nedenler, başka ülkelere, başka dönemlere, başka koşullara uygulanabilme özelliğinden dolayı yararlı genellemelere götürür. Onlardan ders çıkartmak, anlayışımızı genişletmek ve derinleştirmek mümkündür. Ancak rastlantısal nedenler genelleştirilemezler. Bunlar benzersiz oldukları için, kendilerinden ders çıkarılamaz ve bir sonuca götürmezler. Bu durum tarihçiyi, nedenlerin seçilmesi konusunda hassasiyete zorlamaktadır.

Tarihte bilinenlere dayanarak, onlardan esinlenerek, bir takım benzerliklerden yararlanarak bilinmeyenin ortaya çıkarılması esastır. Geçmişin verileriyle geleceği anlamaya yönelmenin temel nedeni de budur. Neden-Sonuç bağlantıları gelecekle ilgili yargılamaların en önemli dayanağıdır. Bu yargılamada temel ilke nedenselliktir. Bir olayın yinelenmesinde değişmeyen nedenler, benzeri olayların gelecekte de olabileceği kanaatini doğurur. Deneysel bilimlerde bu tür sonuçların kesinliğini gösteren buluşlar mevcuttur. Ancak, sosyal bilimlerde ve tarihte olayların yönelebilirliği ve aynı sonuçların alınması söz konusu olmadığından, benzeri sonuçlara varılması olasılığı gündeme gelir. Belki de tarihin ders verici yönü de burasıdır.

Tarihin dinamik yönü nedensellik bağının ortaya çıkarılmasıyla anlaşılabilir. Tarihi olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisi, bugünün dayanaklarının belirlenmesine ve geleceğin tahmin edilmesine katkıda bulunur. Zira bilindiği gibi bugün; "dünün sonucu, yarının hazırlayıcısı" yani nedenidir. Tarihin konusu olan dün (ki burada kast edilen insanların dünüdür) araştırılıp aydınlatılmaya çalışılırken, en çok sorulan "neden ve nasıl?" soruları da, tarihçinin kafasının içindeki belirli bir amacı doğrulamaya yöneliktir. Tarihçi amaç gözetmekte, zorunlu olarak değer yargılarını işin içine katmaktadır. Tarihte yorum, her zaman değer yargılarına bağlıdır. Nedensellik de yoruma bağlıdır. Değer yargılarına başvurmadan nedensellik ilişkilerinin araştırılması imkânsız gibidir. Değer yargılarından kurtulamama tarihçinin tarafsızlığını tartışılır hale getirmektedir. Tarihçi, özellikle bir dönemin ve bir konunun seçiminde ve onu ele alış yönteminde, belki de bilinçsiz olarak kendi görüşünü, kendi ilgi alanlarını ve kendi çevresi ile uyum sağlayan belirli bir tür davranış göstermektedir.[40] Tarihçi de diğer insanlar gibi önyargılarının esiri olabilmektedir. Sosyal çevresinden, yetişme tarzından veya devraldığı fikir ve

[39] **a.g.e.**, s.139.

[40] Thomson, **a.g.e.**, s.15.

davranışlardan kaynaklanılarak içine düşülen önyargı, tarihsel yaklaşımı olumsuz yönde etkilemektedir. Dolayısıyla tarihi olayın, olgunun nedenselliğinin irdelenmesine ilişkin tahlil de, tarihçiye göre değişebilmektedir. Bu değişkenlikten kurtulabilmek için belki de; ulaşılabilen tüm nedensellik bağlarının ve belgelerin sunulmasını müteakip, tarihçinin tahlile teşebbüs etmesi bir yöntem olarak önerilebilir. Bu yöntem tarihçiyi amacından uzaklaştırmayacağı gibi, nedenlerin diğerleri tarafından başka açıdan değerlendirilmelerine de imkân sağlar.

Tarihte nedensellik, aslında tarih öncesi ile tarihi zamanı birbirinden ayıracak kadar önemlidir. Carr'a göre; tarih öncesi ile tarihî zaman arasındaki sınır çizgisi; insanlar yalnızca bugünde yaşamayı bırakıp, sürekli olarak, hem kendi geçmişleri, hem de gelecekleriyle ilgilenmeye başladıkları zaman geçilmiştir. Tarih, geleneğin kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla başlamıştır. Gelenekle, geçmişin alışkanlıkları, tecrübî birikimleri ve dersleri geleceğe taşınmaya çalışılmıştır. Geçmişte olup bitenler, gelecek nesillerin yararı için kaydedilmeye başlanmıştır.[41] İşte, hem kaydedilenlerin kendisi, hem de irdelenerek yorumlanması tarihtir. Geçmişin irdelenmesi süreci ise, nedenselliğin araştırılması sürecidir.

Nedenselliğin irdelenmesi ile ilgili olarak ortaya çıkan bir başka gerçek de tarihî olayları anlamak için önce, o olayların ortaya çıktığı dönemin ve ortamın toplumsal, düşünsel, tinsel ve diğer alanlardaki görüşlerini bilmek gereğidir. Zira bir dönemin olayları, yalnızca o dönemin ürünü değildir. Olaylar geriye doğru eklenir, geçmişle bugün arasında iletişim kurar.[42] Bu alanlardaki çalışma tarihçiyi kaçınılmaz olarak başka bilim dallarından faydalanmaya, onların ürünlerini ve verilerini tarihî bir delil olarak kullanmaya sevk eder. Bazı bilim dalları, tarihe düşünsel ve sosyal boyutuyla destek verirken, bazıları da tarihî neden olarak önemli bir yer tutar. Bir kısmının bulgularından yararlanılırken, bir kısmı kanunlarıyla ışık tutar. Tarihçi, tarihi olayları irdelemeye dönük neden-nasıl çalışmasında bu bilimlerden yararlanmak zorundadır.

Kısaca özetlenecek olursa; tarihte nedenselliği araştırmak işinin bilimsel tarihçilik olduğu söylenebilir. Bugünün tamamının, bütün geçmişin bir sonucu olduğu kabul edilirse, önümüzdeki geleceğin de bugünün bir sonucu olacağı çıkarımı yapılabilir. Bugünün, geçmişin sonucu olması; geçmişle arasındaki zamansal devamlılığın dışında, olaylar arasındaki nedensel bağlarla açıklanabilir.

[41] Carr, **a.g.e.**, s.143.

[42] İsmet Zeki Eyüboğlu, **Tarihin İlkeleri**, İstanbul, 1991, s.29.

Gelecek için de bugünün tüm şartları ve ortamı, hazır bulunan her şeyi nedensel bağ teşkil eder. Hiçbir şeyin kendiliğinden olmadığını varsayarsak, tarihçinin ilk sorusunun "neden ve nasıl" olması gerektiği iddia edilebilir. Tarihçi olaylar arasındaki neden ve sonuç ilişkisini çözümlediği ve yorumladığı sürece, tarih bir hikâye ve düz bir anlatım ya da rivayet olmaktan çıkar ve gerçek bilimsel kimliğine kavuşur.

4. SONUÇ

Tarih bilinci olmayan toplumların uzun süre yaşamalarının mümkün olamayacağını söylemek mümkündür. Tarih bilinci dünü, bugünü ve yarını kapsayan bir sürekliliktir. Gelecekle ilgili kaygılar taşıyan bireyler, kurumlar, toplumlar tarihten ve tarihi kavrama olgusu olan tarih bilincinden vazgeçemezler. Çünkü tarih; dünü anlayıp bugünü geliştirmek ve geleceğin nasıl olacağının belirlenmesine yarayan tek kaynaktır. İnsanları ve onların faaliyetlerini zaman ve mekân gözeterek ele alan tarih bilimi, alanı itibarıyla insanların daha iyi bir yaşam düzeyine ulaşmalarına katkı sağlamak gibi bir toplumsal işleve de sahiptir. Tarihin bu toplumsal işlevini yerine getirebilmesi ise tarihi olayın ya da olgunun bilimsel yöntemle ele alınmasına ve ortaya çıkarılmasına bağlıdır. Donmuş bir zaman ve geride kalmış, yeniden yaşanma olasılığı olmayan olayları tarihi olay haline getirerek gün ışığına çıkaran tarihçinin, bu işleve katkısı, olayların neden-nasılına cevap araması, aralarındaki nedensellik bağını tespit ederek, son tahlili yapması olacaktır. Tarihte nedenselliğin araştırılmaması ve objektif verilerle ortaya konulmaması halinde bilimsellikten ve toplumsal işlevin yerine getirilmesinden söz edilemeyecektir. Ayrıca tarihteki nedensellik ilkesi, olayların çok boyutlu düşünülmesine ve araştırılmasına yardımcı olur. Böylelikle sadece görünenlerle değil, temelde yatan gerçek nedenlere ulaşılabilmesini sağlar.

5. KAYNAKLAR

Adıvar, A. A. (1980). Bilim ve Din. İstanbul.

Akbulut, D. A. (1991). "*Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Araştırma Metodu Hakkında Bazı Mülahazalar*". Millî Kültür. Sa.: 81. s.s.(41-42), Şubat.

Ariel ve Will, D. (1983). Tarih Üzerine. Çev.: Hüseyin Zamantılı.

Bloch, M. (1985). Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği. Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara.

Braudel, F. (1985). "Tarih ve Toplumsal Bilimler". Çev.: Deniz Erksan, Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde. İstanbul. 69–96.

Carr, E. H. (1996). Tarih Nedir?. (5. Baskı). Çev.: Misket Gizem Gürtürk. İstanbul.

Collungwood, R. G. (1996). Tarih Tasarımı. Çev.: Kurtuluş Dinçer. (2. Baskı). Ankara.

Eyüboğlu, İ. Z. (1991). Tarihin İlkeleri. İstanbul.

Febvre, L. (1985). "Başka Bir Tarihe Doğru". Çev.: İlhan Selimoğlu-Ali Boratav. Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde. İstanbul. 50–68.

Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu (1990). Fırat Üniversitesi Yay. Elazığ.

Halkın, Leon-E. (1989). Tarih Tenkidinin Unsurları. Çev.: Bahaeddin Yediyıldız. Ankara.

Hançerlioğlu, O. (1994). Felsefe Sözlüğü. (9.Basım). İstanbul.

Julien F. (1997). Beşeri Bilim Teorileri. Çev.: Bahaeddin Yediyıldız. Ankara.

Kafesoğlu, İ. (1972). Tarih Metodu (Teksir). İstanbul.

Kodaman, B. (1991). "Tarih Araştırmalarında Metod Meselesi". Millî Kültür. Sa.: 81, s.s.(31-34), Şubat.

Köymen, M. A. (1991). "*Türk Tarihinde Araştırma Medotu*". Millî Kültür, Sa.: 81. s.s.(12-22). Şubat.

Kütükoğlu, M. S. (1991). Tarih Araştırmalarında Usul. (2.Baskı). İstanbul.

Özbaran, S. (1990). "Tarih Nedir", Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu. Elazığ. 1-7.

..... (1997). Tarih, Tarihçi ve Toplum. İstanbul.

Özçelik, İ. (1996). Tarih Öğretiminde Yöntem ve Teknikler. Ankara.

Tekeli, İ. (1998). Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek. Ankara.

Thomson, D. (1983). Tarihin Amacı, Çev.: Salih Özbaran. İzmir.

Togan, Z. V. (1981). Tarihte Usul. (3.Baskı). İstanbul.

Tosh, J. (1997). Tarihin Peşinde. İstanbul.

Yediyıldız, B. (1990). "Metodoloji Çağdaş Tarihçilik". Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu. Fırat Üniversitesi Yay. Elazığ. 25–35.